

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

Μία επιγραφή από τον Μαραθώνα

Η ενεπίγραφη στήλη που παρουσιάζεται εδώ φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνος, με αρ. ευρ. Λ 77 (εικ. 1). Είναι από λευκό μάρμαρο με μελανόχρωμες φλεβώσεις, ίσως Διονύσου, ορθογώνια με ελαφρότατη μείωση προς τα άνω, ελλιπής κάτω, με αποκεκρουμένη την άνω αριστερή γωνία. Έχει μέγιστο σωζ. ύψ. 0,415 μ., πλ. (κάτω) 0,35 μ. και πάχ. 0,07 μ. Οι κρόταφοι και η άνω επιφάνεια έχουν δουλευτεί με την οδοντωτή ξοίδα, η πίσω όψη με το βελόνι. Μία λεπτή ζώνη, κατεργασμένη με το λαμάκι, για την προστασία της ακμής ανάμεσα στην άνω επιφάνεια και την κύρια όψη, υποδεικνύει ότι η στήλη δεν έφερε ιδιαίτερη επίστεψη.

Στην πολύ καλά λειασμένη κύρια όψη της στήλης είναι χαραγμένη με γράμματα ύψ. 0,044-0,054 μ. που φέρουν μικρούς ακρεμόνες η επιγραφή:

Ἀθηνᾶι-
δος
λιμήν.

Από το σχήμα των γραμμάτων η επιγραφή χρονολογείται στον 2ο αι. μ.Χ.,¹ στην εποχή του Ηρώδη Αττικού (101/103-179 μ.Χ.).

Στο Ευρετήριο του Μουσείου αναφέρεται ότι η στήλη βρέθηκε στους Αγίους Θεοδώρους, στην Βαλαρία του Μαραθώνος, αρχικά μεταφέρθηκε στην Αρχαιολογική Αποθήκη του Ραμνούντος και εν τέλει στις 5 Νοεμβρίου 1973 μετακομίσθηκε στον Μαραθώνα. Το ακριβές έτος και οι συνθήκες εύρεσης του μνημείου είναι στοιχεία άγνωστα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η στήλη δεν αναφέρεται μεταξύ των ευρημάτων, –θραυσμάτων γλυπτών, αρχιτεκτονικών μελών και δύο επιγραφών–, τα οποία αποκαλύφθηκαν το 1972 στην Βαλαρία, ανάμεσα στο ερειπωμένο σήμερα εκκλησίδιο των Αγίων Θεοδώρων και την παραλία.² Πάντως, η αρχική μεταφορά της στήλης προς φύλαξη στον Ραμνούντα αποτελεί έμμεση ένδειξη για την εύρεσή

Την στήλη με την επιγραφή είχα εντοπίσει στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνος την εποχή κατά την οποία ως Επιμελήτρια των Αρχαιοτήτων είχα αναλάβει την ευθύνη της περιοχής του Μαραθώνος και του Μουσείου. Την άδεια μελέτης και δημοσίευσης μου είχε χορηγήσει ο Ακαδημαϊκός κ. Βασίλειος Πετράκος, τότε Έφορος των Προϊστ. και Κλασ. Αρχαιοτήτων Αττικής. Η στήλη είχε αποτελέσει το θέμα της ανακοίνωσής μου, σε πολύ πιο ανεπτυγμένη μορφή, στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής, Θεσσαλονίκη 19-21 Μαρτίου 2004, στο Αμφιθέατρο Κεντρικής Βιβλιοθήκης Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τα Πρακτικά του οποίου δεν δημοσιεύθηκαν.

1. Πρβλ. ως προς την μορφή των γραμμάτων τις αναθηματικές επιγραφές IG II² 13196¹ Πετράκος 1995, 109 εικ. 52¹ IG II² 13194¹ Tobin 1997, 121-122 εικ. 5-6, καθώς και την επιτύμβια επιγραφή SEG 25, 239. AD 21, 1966, Χρονικά, 107¹ Πετράκος 1995, 177 εικ. 105.

2. Σπ. Μαρινάτος, ΠΑΕ 1972, 6.

της πριν από το 1972, έτος αποπερατώσεως του Αρχαιολ. Μουσείου του Μαραθώνος,³ το οποίο άρχισε έκτοτε να δέχεται τα ποικίλα ευρήματα της μαραθώνιας γης.

Η λέξη λιμήν απαντάται στην αρχαία ελληνική φιλολογία όχι μόνον με την κυριολεκτική της σημασία, αλλά και με πλήθος μεταφορικών εννοιών.⁴ Ο Ησύχιος συνοψίζει ότι ο λιμήν σήμαινε την αγοράν και την ένδιατριβήν,⁵ δηλαδή την διαμονή σε κάποιον τόπο, το ενδιαίτημα.

Το όνομα Άθηναις δεν είναι σπάνιο, έχει όμως ενδιαφέρον ότι αυτό ήταν και το κυριότερο όνομα της πολυώνυμης κατά την συνήθεια της εποχής, νεώτερης από τις δύο θυγατέρες του Ηρώδη Αττικού, όπως αναφέρεται πάντα στις διασωθείσες επιγραφές (Μαρκία Άννια Άθηναις Γαβιδία Λατιαρία), ενώ μόνον από τον βιογράφο του σοφιστή, τον Φιλόστρατον (*Βίοι σοφιστών*, 558), ίσως εκ παραδρομής αποκαλείται Παναθηναίς.⁶

Ο Φιλόστρατος παρέχει κάποιες πληροφορίες για την Αθηναίδα, οι οποίες έχουν συμπληρωθεί από τη μελέτη σχετικών αναθημάτων και επιγραφών.⁷ Η Αθηναίς ήταν η δευτερότοκη θυγατέρα του Ηρώδη και της Ρωμαίας πατρικίας Ρήγιλλας και είχε γεννηθεί στην Αθήνα περί το 144 μ.Χ. Πέθανε σε νεαρή ηλικία πριν από το 160 ή το 161 μ.Χ., έτος θανάτου της μητέρας της,⁸ κατά μίαν άποψη έχοντας ήδη φέρει στον κόσμο έναν γιο,⁹ και τάφηκε στην Αθήνα με ιδιαίτερες τιμές. Κατά τον Φιλόστρατον οι Αθηναίοι έφθασαν έως το σημείο να απαλείψουν από το ημερολόγιο την αποφράδα ημέρα του θανάτου της θυγατέρας αυτής του Ηρώδη, προκειμένου να καταπραΰνουν το πένθος του.¹⁰

Είναι γνωστό ότι ο Ηρώδης Αττικός συνήθιζε όχι μόνο να στήνει εικόνες των αγαπημένων του τροφίμων, όπως του Πολυδεύκη, του Μέμνονος, του Αχιλλέως,¹¹ και των μελών της οικογενείας του,¹² αλλά και να προσφέρει διάφορες εγκαταστάσεις στους οικείους του¹³ ή να ανεγείρει κτίσματα στη μνήμη τους.¹⁴

3. Μαρινάτος, ό.π., 5 πίν. 1 α.

4. Βλ. Henricus Stephanus, *Θησαυρός της Έλληνικής γλώσσης*, λ. λιμήν. Επιλογή παραδειγμάτων: *Σχολιαστής Ανκόφρονος* 737. Αισχύλου, *Πέρσαι*, στίχ. 250. Ευριπίδου, *Όρέστης*, στίχ. 1077. Ευριπίδου, *Μηδεια*, στίχ. 769-770. Σοφοκλέους, *Αίας*, στίχ. 683. Δίωνος, II, 315.

5. K. Latte (ed.), *Hesychii Alexandrini Lexicon*, II, Copenhagen 1966, λ. λιμήν.

6. Βλ. P. Graindor, *Un milliardaire antique. Hérode Atticus et sa famille*, Le Caire 1930, 106. Ameling 1983, II, 18 σημ. 21· 124 αρ. 106· 134 αρ. 127· 142 αρ. 138, αρ. 139. Ντάτσουλη-Σταυρίδη 1996-1998, 41 με σημ. 45. Κατά την Tobin 1997, 86 το Παναθηναίς ίσως ήταν προσωνυμία που δόθηκε στην θυγατέρα του Ηρώδη επειδή η γέννησή της συνέπεσε με τα εγκαίνια του νέου Παναθηναϊκού σταδίου. Κατά τον Goette 2001, 426-427, η μετατροπή του ονόματος Άθηναις σε Παναθηναίς συγκαταλέγεται στις μεταθανάτιες τιμές για την θυγατέρα του Ηρώδη.

7. Bol 1984, 134. Bol 1998, 119, 127-129 πίν. 28,1-4, με την παλαιότερη βιβλιογραφία, ιδιαίτερα σημ. 11 στη σ. 119, όπου δεν γίνονται αποδεκτά τα διαφοροτικά στοιχεία που υποστηρίζονται από τον Ameling 1983, I, 97· II 20. Tobin 1997, 86-88, 228.

8. Tobin 1997, 81 με σημ. 52 (160 μ.Χ.). Bol 1998, 119 (161 μ.Χ.).

9. Bol 1998, 119.

10. Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστών*, 558. Tobin 1997, 88.

11. Πετράκος 1995, 106-113. Ντάτσουλη-Σταυρίδη 1996-1998, 35-43, ιδιαίτερα 41. Tobin 1997, 95-107. Goette 419-427.

12. Ντάτσουλη-Σταυρίδη 1996-1998, 40-41, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Tobin 1997, 94-95. Πετράκος 2002, 87 (άγαλμα για τον πατέρα του).

13. Ως γαμήλιο δώρο στην Ρήγιλλα ο Ηρώδης είχε προσφέρει το μεγάλο αγρόκτημα στη θέση Μάντρα της Γρηάς, στην κοιλάδα της Αυλώνας και κοντά στην Οινόη του Μαραθώνα. Tobin 242-249, ιδιαίτερα 246, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Πετράκος 2002, 90.

14. Όπως για την σύζυγό του *τὸ ἐπὶ Ῥηγίλλῃ θέατρον* στην Αθήνα. Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστών*, 551, 556. Tobin 1997, 185-186. Ομοίως, μετά τον θάνατο της συζύγου του σε παραστάδα της πύλης στο προαναφερθέν αγρόκτημα χαραχτηκε ένα επίγραμμα, στο οποίο χαρακτηρίζεται ευτυχής αυτός που έκτισε μία νέα πόλη με το όνομα της Ρήγιλλας. SEG 23, 121. Geagan 1964, 149-156 παρ. πίν. 83. Ameling

Στην Βαλαρία, στα βόρεια του αποξηραμένου σήμερα Μικρού έλους ή έλους της Μπρεξίζας, και στην θέση που ονομαζόταν στην αρχαιότητα Πύλαι, στη στενή λωρίδα γης ανάμεσα στο βουνό Αγριελίκι και την θάλασσα, τοποθετείται βάσιμα το στενά συνδεδεμένο με την ιστορική μάχη του 490 π.Χ. τέμενος του Ηρακλέους.¹⁵ Είναι διαπιστωμένο ότι το εκκλησίδιο των Αγίων Θεοδώρων ήταν κτισμένο με αρχαίο υλικό.¹⁶ Σε ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε λίγο νοτιότερα από το εκκλησίδιο αποκαλύφθηκε κτίσμα θεωρούμενο ως Νυμφαίον, με πρόταση χρονολόγησης στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και με προσθήκες των βυζαντινών χρόνων.¹⁷ Στο κτίσμα αυτό είχε χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση αρχαίο υλικό, όπως πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, θραύσματα αναγλύφων και αγαλμάτων, ένας μαρμάρινος βώμος κ.ά.¹⁸ Σε κοντινή απόσταση εντοπίστηκε και ένα μαρμάρينو ιωνικό γείσο από κυκλικό οικοδόμημα.¹⁹

Η ενεπίγραφη στήλη του Μουσείου Μαραθώνος αρ. ευρ. Α 77 (εικ. 1), για την οποία αναφέρεται ότι βρέθηκε στους Αγίους Θεοδώρους στην Βαλαρία, δεν αποκλείεται να είχε τοπογραφικό χαρακτήρα και να προσδιόριζε μέσα στην τεράστιας έκτασης ιδιοκτησία του Ηρώδη²⁰ ένα ενδιαίτημα, ένα είδος καταφυγίου ίσως εφοδιασμένου και με ένα μικρό περίπτερο, όπου αγαπούσε να παραμένει για ανάπαυση και αναψυχή στον Μαραθώνα η θυγατέρα του Αθηναίς.

Ο Ηρώδης Αττικός, ο πάμπλουτος σοφιστής με τη σπουδαία φιλολογική κατάρτιση, την αγάπη στο αρχαιοπρεπές ύφος και τη μίμηση εκφράσεων από τα κείμενα των αρχαίων τραγικών ποιητών,²¹ συνήθιζε να προσδιορίζει επιγραφικά τις εγκαταστάσεις ή την ιδιοκτησία του στον Μαραθώνα.²² Η αναφορά στην επιγραφή από την Βαλαρία μόνον του κυριώτερου ονόματος της θυγατέρας του Ηρώδη Αθηναίδης δεν μπορεί να αποτελέσει αρνητικό στοιχείο για την προτεινόμενη ταύτιση. Τόσο η Ρήγιλλα όσο και ο Ηρώδης, καθώς και η μητέρα του τελευταίου Αλκία, αναφέρονται σε κάποιες επιγραφές κατά τον ίδιο τρόπο.²³ Προφανώς, η χάραξη και άλλων στοιχείων θεωρείτο περιττή, καθώς οι επιγραφές δεν βρίσκονταν απλώς και

1983, II, 117-118 αρ. 99. Πετράκος 1995, 104. Tobin 1997, 247-249. Και για άλλες τιμές που αποδόθηκαν στη νεκρή Ρήγιλλα βλ. Goette 2001, 426 σημ. 19, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Μετά τον θάνατο του πατέρα του Αττικού το 138 μ.Χ. ο Ηρώδης για να τον τιμήσει με λατρεία αφιέρωσε ένα περίοπτο άγαλμα που τον απεικόνιζε σε ναό, τον οποίο ανήγειρε στην απέραντη ιδιοκτησία του στον Μαραθώνα. Πετράκος 2002, 88.

15. Για την θέση του Ηρακλείου στην Βαλαρία βλ. ιδιαίτερα Κουμανούδης 1978, 237-142 Σχ. 1-5, με τις παλαιότερες απόψεις για άλλη θέση. Πετράκος 1995, 50-52 εικ. 1, με τις παλαιότερες απόψεις.

16. Θέμελης 1974, 236 εικ. 5 α-β. Αραπογιάννη 1988, 312.

17. Θέμελης 236 εικ. 3 πίν. 138 β.

18. Θέμελης 236 πίν. 139, 140, 141 β.

19. Θέμελης 236 εικ. 6 πίν. 141 α.

20. Πετράκος 2002, 87-90.

21. Πετράκος 2002, 85.

22. Οι επιγραφές στις δύο πλευρές του τόξου της μνημειώδους πύλης στο αγρόκτημα στη θέση Μάντρα της Γρηάς που προαναφέρθηκε. *IG II² 5189. SEG 23, 131. A. Mallwitz, Όμοιοις Αθανάτου Πύλη, AM 79 (1964) 157-164 παρ. πίν. 85, 1-2. Ameling 1983, II, 117 αρ. 97-98. L. Beschi, *Homonoia: La porta della Concordia Immortale a Maratona, Concordia I (1994) 39-45. Πετράκος 1995, 102-104 εικ. 45. Tobin 1997, 243 εικ. 77. Η επιγραφή που αναφέρεται στο τεράστιο κτήμα που κληρονόμησε ο Ηρώδης από τον πατέρα του στον Μαραθώνα. Πετράκος 2002, 84.**

23. Εκτός από τις επιγραφές στο τόξο της πύλης του αγροκτήματος που προαναφέρθηκαν, βλ. και την αναθηματική επιγραφή στον ταύρο από το Νυμφαίον της Ολυμπίας. Ameling 1983, II, 127-128 αρ. 112. Το όνομα Άλκία, αποδιδόμενο στη μητέρα του Ηρώδη, απαντά σε λιθόπλινθο από το λεγόμενο Πύθιον της Οινόης. Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ 1972, 7 εικ. 3 α. Πετράκος 1995, 95 εικ. 41. Tobin 1997, 267-268.*

μόνον στην ιδιαίτερη πατρίδα του Ηρώδη, όπου τα αναφερόμενα πρόσωπα ήταν πολύ γνωστά στην τοπική κοινωνία, αλλά και μέσα στην απέραντη ιδιοκτησία του σοφιστή.

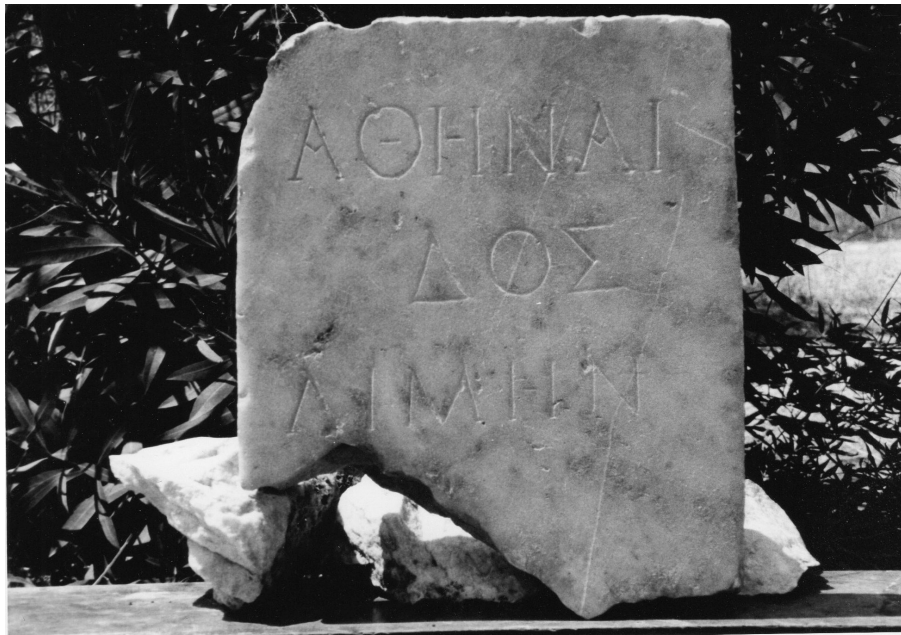
Μία άλλη εκδοχή, η επιγραφή στη στήλη του Μουσείου Μαραθώνος αρ. ευρ. Α 77 να είναι επιτύμβια, δεν βρίσκει ισχυρή υποστήριξη²⁴ σε επιτύμβιο επίγραμμα του 3ου αι. μ.Χ. από τη Νίσυρο η λέξη λιμήν συνδέεται με τη λήθη.²⁴

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Ameling 1983, Γ II: W. Ameling, *Herodes Atticus, I, Biographie. II, Inschriftenkatalog (Subsidia epigraphica XI)*, Hildesheim, Zürich, New York.
- Αραπογιάννη 1988: Ξ. Αραπογιάννη, Ο Μαραθώνας την ρωμαϊκή εποχή, *Πρακτικά Γ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια Αττικής 5-8 Νοέμβρη 1987*, Καλύβια, 307-315
- Bol 1984: R. Bol, *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus- Nymphäums, Olympische Forschungen XV*, Berlin.
- Bol 1998: R. Bol, Die Porträts des Herodes Atticus und seiner Tochter Athenais, *AntK* 41, 118-129.
- Geagan 1964: D. J. Geagan, A New Herodes Epigram, *AM* 79, 149-156.
- Goette 2001: H. R. Goette, Heroenreliefs von Herodes Atticus für seine Trophimoi, στον τόμο *ΑΓΑΛΜΑ. Μελέτες για την αρχαία πλαστική προς τιμήν του Γιώργου Δεσπίνη*, Δ. Τσιαφάκη (επιμ.), Θεσσαλονίκη, 419-427.
- Θέμελης 1974: Π. Γ. Θέμελης, Μαραθών. Τὰ πρόσφατα ἀρχαιολογικά εὐρήματα σὲ σχέση με τὴ μάχη, *ΑΔ* 29, Μελέτες, 226-244.
- Κουμανούδης 1978: Στ. Ν. Κουμανούδης, Μαραθών, *ΑΑΑ* 11, 232-244.
- Ντάτσουλη-Σταυρίδη 1996-1998: Α. Ντάτσουλη-Σταυρίδη, Πορτραίτο του Πολυδεύκη στο Δημοτικό Μουσείο Ιωαννίνων, *ΑΑΑ* 29-31, 35-43.
- Peek, *GGE*: W. Peek, *Griechische Vers-Inschriften, I, Grab-Epigramme*, Berlin 1955.
- Πετράκος 1995: Β. Χ. Πετράκου, *Ὁ Μαραθών*, Ἀθήνα.
- Πετράκος 2002: Β. Πετράκου, Τὸ κτῆμα τοῦ Ἡρώδου στὸν Μαραθώνα, *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 77, 83-90.
- Tobin 1997: J. Tobin, *Herodes Attikos and the City of Athens. Patronage and Conflict under the Antonines*, Amsterdam.

24. Peek, *GGE*, 255 αρ. 925: οὐκ ἀδάκρυτος ὁ τύμβος, | ὄν Ἑρμῆς ποῖσεν ὁ πρέσβυς | Ἑρμεῖ παιδί ιδίῳ ὕστατα | δῶρα τάδε· πέμπτον πληρώσας | δὲ καὶ (εἰκοστὸν) λυκάβαντα | τὸν στυγνὸν Λάθας ἤλυθεν ἰς λιμένα. Στην ανακοίνωσή μου στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής, Θεσσαλονίκη 19-21 Μαρτίου 2004, είχα αναπτύξει και την πιθανότητα η λ. λιμήν στην δημοσιεύσιμη εδώ επιγραφή να δηλώνει λιμάνι, στο οποίο ο Ηρώδης είχε δώσει το όνομα της θυγατέρας του Αθηναΐδος. Σήμερα όμως, μετά την επανεξέταση όλων των δεδομένων που ανέφερα τότε, έχω απορρίψει αυτήν την ερμηνεία.

Μία επιγραφή από τον Μαραθώνα

Εικ. 1. Ενεπίγραφή στήλη από την Βαλαρία του Μαραθώνος.
Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνος αρ. ευρ. Α 77 (Λήψη Μέλπω Ι. Πωλογιώργη).